

Bertell Ollman'ın Marksizm'e Katkısı: 'Diyalektiği Çalıştırmak'

Emre Arslan-Beycan Mura

Marksizmde belirleyici olan şey... sahip olduğu devrimci diyalektiktir.

V. I. Lenin

Ortodoks Marksizm ... Marx'ın inceleme sonuçlarının eleştirisiz kabulünü belirtmez. Ortodoks Marksizm şu ya da bu tezdeki 'inanç' ya da 'kutsal' bir kitabın tefsiri değildir... daha ziyade bir metoda göndermede bulunur.

George Lukacs

Marksizm her şeyden önce analizlerin bir metodudur - ama metinlerin değil, sosyal ilişkilerin analizlerinin.

Leon Trotsky

Diyalektik, siyasetin biliminin ve tarihyazımının tam da iskeletidir.

Antonio Gramsci

Diyalektiği popülerleştirmeliyiz ve diyalektik geliştirilmelidir. Bir cümleyle, diyalektiğin 600 milyon diyalektikçiye ulaşınca kadar adım adım popülerleştirilmesini istiyorum.

Mao Tse-Tung¹

Bugün sosyal bilimlere egemen olan çözümleme yöntemlerinde diyalektik kavramına rastlamak pek olası değil. Yorumlama, ötekini anlamak (açıklamak değil), diyalektik süreç, söylem kuramları gibi açık ve aşkın yaklaşımların egemenliği altındaki akademide diyalektik, özellikle de diyalektik maddeci dünya görüşü pek demode bulunuyor. Diğer meta-anlatılar gibi (belki çok daha fazla) di-ya-

lektik materyalizme de; dünya ya ve diğer düşüncelere kapalı, hantallaştıncı bir dogmatizm atfediliyor. Öte yandan Marksistlerin dünyayı kavrayışları, araştırmaları ve bunların sunum biçimleri maddeci bir diyalektik anlayışı temelinde belirleniyor. Öyle ki, diyalektik kavramının Marx'ın öncesine uzanan bir tarihi varsa da (örneğin diyalektiğin idealist felsefe içinde en yetkin ifadesi olduğunu Marx'ın da

teslim ettiği Hegel felsefesi), bugün artık diyalektik denilince akla ilk önce Marksizm geliyor. Bu yazıda, diyalektiğin günümüzün çok daha fazla karmaşıklaşan dünyasını açıklamak için yeterli olup olmadığı sorusunu ele aldık. Yanıtımız açık ve kısa: Maddeci bir diyalektik bakış açısı günümüz dünyasını anlamak, anlatmak ve değiştirmek için sadece yeterli değil aynı zamanda zorunludur.

Peki, Marksistler arasında diyalektiğin şablonlaştırılması, içeriksizleştirilmesi ve dogmatikleştirilmesi gibi bir sorun yok mu? Ya da Marksistlerin diyalektik bakış açısını geliştirmek konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir mi? Bu yazıda göstermeye çalışacağız ki, diyalektik, şabloncu, dogmatik ve ezberci olamaz. Bu türden diyalektik yorumları daha çok Marksist olmayanların karikatürlerine dayanır. Marksistlerin, diyalektik materyalizmi günümüzü ve geçmişi daha iyi açıklamak için daha donanımlı hale getirmek konusunda boş durdukları da söylenemez. Birçoklarının yanı sıra Bertell Ollman gibi Marksistlerin varlığı, Marksistlerin dünyayı anlar ve anlatırken, ezberciliğe ve dogmatizme düşmemek için sürekli bir biçimde araçlar geliştirmeye çalıştığını gösteriyor. Elbette Marksistler arasında da bir çok çelişki noktası var; birçok Marksizm ve tarihsel materyalizm içi konunun eleştiriye ihtiyacı var. Bu gerçeği inkar etmiyoruz ama gördüğümüz bir başka gerçek de, bu türden konumlara en iyi ve en anlamlı eleştirileri yine Marksistlerin yaptığı. Ollman da Marksizm içi bir çok konumu eleştirirken, eleştirdiği bu konumların katkılarını görmezden gelmiyor. Ollman'ın sunduğu bazı teorik araçlarla, Marksistler arası bir çok tartışmanın çözümlenmesini daha açık olarak yapabiliyoruz. Dahası herhangi bir tarafı değersizleştirmeden (ama hâlâ bir tarafın üstünlüğünü savunarak) Marksizm içindeki tartışmaların ve çelişki-lerin Marksizm e hangi açılardan katkılarda bulunabileceğini anlamak açısından Ollman'ın önemli çözümlenmeler sunduğunu düşünüyoruz.

Ollman'ın başta yabancılaşma ve piyasa sosyalizminin eleştirisini konusunda pratik sayılabilecek meselelerde ciddi çalışmalar olmuşsa da, bizim bu yazıda özellikle öne çıkarmak istediğimiz diyalektik üzerinde durduğu çalışmaları olacak. Ollman başta 1971 tarihli *Yabancılaşma* ve 1993 tarihli *Diyalektik Araştırmalar* olmak üzere, bir çok çalışmasında genelde yöntem üzerine özelde ise diyalektik yöntem üzerine pek çok şey söylemiştir. Ollman yabancılaşmış emekten yola çıkarak kapitalizmi ve kapitalist toplumdaki insanı çözümlen Yabancılaşma adlı kitabının giriş bölümünde içsel ilişkiler felsefesini anlatıyor ve kitap boyunca da kullanıyor. Diyalektik Araştırmalar ise Ollman'ın 1982-1990 arasında yayımlanmış yedi makalesinin yeniden yazımına dayanıyor. Bu yeniden

yazım sırasında Ollman, diyalektiğin anlamı ve soyutlama sürecinin diyalektiğe işlerlik kazandırmadaki önemi üzerinde duruyor ki kitabın bizim çalışmamızla doğrudan ilişkili bölümü de burası.

Ollman diyalektiği işler hale getirmek için yöntemsel olarak soyutlama sürecine vurgu yapıyor. Sorunu şu şekilde ortaya koyuyor: Değişim ve etkileşimi nasıl yetkin ve yeterli bir biçimde ele alabiliriz? Ollman'a göre çözüm soyutlama sürecinde yatıyor. Marx'ın soyutlamalarının burjuva teorisyenlerinin soyutlamalarından nasıl farklı olduğunu etkileyici örneklerle açıklıyor ve bugün diyalektik kavramında özellikle içsel ilişkiler felsefesinin ön plana çıkarılması gerektiğini düşünüyor. Soyutlama tarzlarını temel olarak üç başlık (Genişletme, Genelleme Düzeyi ve Bakı noktası) altında inceleyen Ollman, Marksizm üzerinde ve Marksizm içi tartışmalarda soyutlamanın ne denli önemli olduğunu belirtiyor. Paragraf boyunca ana başlıklarıyla hatırlattığımız Ollman'ın Marksist metodolojiye bakışını yazı boyunca sırasıyla inceleyeceğiz.

Diyalektik, Ortakduyu ve İçsel İlişkiler Felsefesi

Diyalektik

Diyalektik dünyadaki tüm değişim ve etkileşim hakkında geniş ölçekli bir düşünme biçimidir. 'Değişim, tüm değişim, etkileşim, her tür ve dereceden etkileşim' diyalektiğin konusunu oluşturur (Ollman, 1993:23). Diyalektik düşünce, egemen değişim görüşünün değişimi anlamak için yetersiz olduğunu ileri sürer. Bu yetersizliği herhangi bir nosyonumuzu, ortaya çıktığı süreci ve içinde geliştiği etkileşimli bağlamı içerecek biçimde genişleterek gidermeye çalışır (1993:11).

Diyalektik, ısrarlı biçimde yanlış anlaşılmaktadır. Yaygın kanının aksine diyalektik, her türlü işe koşulabilecek açıklamaya hizmet eden ünlü 'tez-antitez-sentez' üçlemesi değildir². Ne de tarihin motor gücüdür. *Diyalektik* bir kestirimde ya da öngöründe bulunmak için kullanılmaz. *Diyalektiğin yasaları*, hiç bir şeyin nedeni değildir. Marx somut çalışmalarında diyalektiği kestirimde bulunmak ya da bir şeye kanıt öne sürmek için kullanmaz. Marx'ın diyalektik konusunda yazdıkları da böyle bir kullanıma olanak vermez. Engels, *Anti-Dühring* de Marx'ın araştırma yönteminin ampirik karaktere sahip olduğunu ve diyalektiğin tanıtlama amaçlı kullanılamayacağını açıkça ifade etmiştir:

Demek ki süreci yadsımanın yadsınması biçiminde nitelendirirken Marx, sürecin tarihsel zorunluluğunu bu niteleme ile tanıtlamayı

düşünmez. Tersine; gerçekte sürecin kısmen nasıl gerçekleştiğini, kısmen de mutlak olarak nasıl gerçekleşeceğini tarih olarak tanıtladıktan sonradır ki Marx, bu süreci ayrıca belirli bir diyalektik yasaya göre gerçekleşen bir süreç olarak nitelendirir. Hepsi bu... Diyalektiği, Bay Dühring'in yaptığı gibi, diyelim biçimsel mantık ya da ilkel matematik üzerine sınırlı bir fikir edinebildiği biçimde, katıksız bir tanıtlama aleti olarak almak diyalektiğin içyüzünü kavramakta tam bir eksiklikler. (1995:210-11)

Marx diyalektiği, kapitalist toplumun (kökenlerinin ve olası geleceklerinin) incelenmesi, birleşik bir bilgi teorisi oluşturulması, diyalektik olmayan yaklaşımların eleştirisi (ideolojinin çeşitli biçimleriyle daimi olarak eleştirisi) ve en önemlisi de diyalektiğin kendisi tarafından ortaya konulan bilgi ve eylem arasındaki zorunlu bağ üzerine vur guda bulunmak için sistematik bir biçimde kullanmıştır (1993:18).

Ollman'a göre diyalektik metod denilen şey, birbirini takip eden altı uğrağa bölünebilir (1998:341). Ontolojik uğrakta yapılaşmış bir bütün ya da totalite oluşturan sonsuz sayıda karşılıklı bağımlılık vardır. Epistemolojik uğrak, karşılıklı bağımlılık süreçleri içeren böyle bir dünyayı anlamak için düşüncemizi nasıl organize etmek gerektiğiyle ilgilenir. Burada değişim ve etkileşimin ana kalıpları soyutlanır ve bir içsel ilişkiler felsefesinin seçimi içerilir. Üçüncü uğrak, artık bir içsel ilişkiler varsayımına dayanarak bu kalıpların inceleme için kullanıldığı araştırma uğrağıdır. Entellektüel yeniden inşa ya da kendi kendini aydınlatma uğrağı araştırma sonuçlarının kendi kavrayışımız için biraraya toplanmasını içerir. Sonraki uğrak olan açıklamada bu diyalektik olguların belirli bir izleyici kitlesine açıklanması için başkalarının nasıl düşündüğüne ve ne bildiğine bakarak stratejik bir sunum uygular. Ve son olarak, praksis uğrağı vardır. Burada aynı anda dünyayı değiştirmek, test etmek ve dünya hakkındaki anlayışımızı derinleştirmek için bilinçli bir eylem vardır. Bu altı uğrak arasında içsel bir ilişki vardır, her uğrak aynı bütünün parçalarıdır ve birbirileri üzerinde etkide bulunurlar. Bu nedenle örneğin praksis uğrağıyla birlikte ontoloji uğrağı da değişecektir, zira bilinçli bir eylemle dünya değiştiğinde artık aynı dünya, aynı varlık olmayacaktır.

Ortakduyu ve Marx'ın kavramları

Ollman'ın felsefesinde merkezi yer tutan argümanlardan bir tanesi Marx'ın kavramları kullanım biçimine ilişkindir. Ollman'a göre, Marx,

kavramları ortakduyuya dayalı anlamlarının dışında kullanmaktadır (1976:3-11). Burada ortakduyu, araştırmacıların ve toplumda yaşayan insanların büyük çoğunluğunun doğruluğunu sorgulamadan geçerli saydığı bilgileri ve bilgiye yaklaşım biçimlerini tanımlamak için kullanılır³. Oysa gerçeklik görünenlerden daha fazladır. Bu nedenle sadece bizi hemen ve dolaysızca çeken görünenler üzerine yoğunlaşmak yanıltıcı olacaktır. İşte bu görünenlerin ötesindeki özsel ilişkileri kavrayamayan yanıltıcı görüş, bazı istisnalar dışında, toplumun çoğunun düşünme biçimi olan ortakduyusal algıdır (1993:11). Ollman'a göre Marx'ın düşünme biçimi ortakduyusal yaklaşımla anlaşılabilir. Kavramların ortakduyusal anlamına sıkıca bağlı kalındığında Marx'ın dili tutarsız gözüktür. Bir sözcük farklı yerlerde farklı anlamlara gelebildiği gibi (1976:4) birden fazla sözcük aynı kavramı anlatmak için kullanılabilir (1976:6).

Burada sorun basit bir isimlendirme sorunu değildir. Marx'ın, sözcükleri ortakduyusal kullanımdan farklı kullanması onun farklı felsefi pozisyonunun bir göstergesidir. Bu farklılığın anlaşılması için Marx'ın "üretim tarzı toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini genel olarak belirler"⁴ (Marx, 1993:23) önermesinin irdelenmesi iyi bir örnek oluşturur. Marksizm içindeki kimi akımların klişeleri (ki bu klişelerde de ortakduyusal yaklaşımdan kopamamanın önemli payı vardır) veya Marksizm karşılarının karikatürleştirme girişimleri bir yana, 20. yüzyıl boyunca sürüp giden ekonomik indirgemecilik tartışmaları da kaynağını bu ve benzeri ifadelerden alır. Marx'ın somut tarihsel süreçleri incelediği çalışmalarında bir ekonomik indirgemecilik yoktur (Ollman; 1976:9). Zaten ortakduyusal görüş de Marx'ın ekonomik indirgemeci olduğu sonucuna, şu veya bu çalışmada yaptığı bir indirgemeciliği örnek göstererek değil 'üretim tarzı toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini genel olarak belirler' önermesinde kullanılan üretim tarzı toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam süreci ve belirleme kavramlarına Marx'ın kavramlarında olmayan özellikler atfettiği için varır. Ortakduyusal görüşe göre burada sözü edilen faktörler (üretim tarzı ile toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam süreci) birbirlerinden ayrı, birbirlerini dışlayan kendiliklerdir. Dolayısıyla aralarında tek yönlü bir belirleme ilişkisi olabilir. Oysa Marx, kullandığı kavramların doğası hakkında ortakduyusal görüşten radikal biçimde ayrılır.

İçsel İlişkiler Felsefesi

Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* da, nesnelere kategoriler arasında bir ayrım yapar: 'kategoriler bu nesnenin, belirli bir toplumun,

ifade biçimlerinden, varlıklarının ortaya konuşundan ve çoğunlukla tek yüzlü görünüşlerinden fazlası değildir' (1993:237-46). Gerçeklik hakkındaki bilgimiz dolaylıdır; gerçeklikle var olan temasımız her zaman kavramsallaştırılmış bir gerçekliktir, gerçekliğin kendisiyle değildir⁵. Kategoriler yalnızca verili bir somut ve yaşayan toplumun soyut tek yönlü ilişkileridir, bundan öte bir varlığı yoktur (1993). Dolayısıyla kategoriler arasındaki sınırlar, doğanın beş duyumuzla algıladığımız özellikleriyle aynı ontolojik statüye sahip değildirler, başka biçimde söylemek gerekirse kategoriler doğal değildirler. Kavramlardan birinin zaman ve mekanda nerede bitip öbürünün nerede başladığı konusunda kesin sınırlamalar getirilemez. Ortakduyusal görüş ise kullandığı kavramlara ve kategorilere doğallık atfeder. Buna göre kavramlar arasında kesin sınırlar ve dolayısıyla ayrıklıklar vardır.

Marx'ın da bir temsilcisi olduğu içsel ilişkiler felsefesi doğanın birbirinden kesin olarak ayrılabilen kendiliklerin toplamı olduğu düşüncesinin yadsınmasıdır. İçsel ilişkiler felsefesinde, kavramlar ve kategoriler arasında zorunlu ve karşılıklı ilişkiler vardır. Kuşkusuz şeyler arasındaki ilişkilerin varlığını herkes kabul eder. Burada önemli olan ilişkilerin niteliğidir. Ortakduyusal görüşe göre şeyler vardır, ilişkiler mantıksal olarak onların varlığından sonra gelir, varlıkları olumsaldır. İçsel ilişkiler felsefesinde ise ilişkiler şeylere dışsal ya da olumsal değildir, onlarda zorunlu olarak içerilirler. Başka bir deyişle şeyler başka şeylerle ilişkileri yoluyla var olurlar, bu ilişkilerden koparılan bir şey var olamaz. Daha ileri giderek söyleyebiliriz ki Marx'ın kapitalizmi çözümlerken kullandığı her faktör belirli bir sosyal ilişkidir (Ollman, 1976:14). Bu, Marx'ın ifadelerinde rastlanan faktörlerin bir çekirdek nosyonu olmadığı anlamına gelmez. Her faktörün bir çekirdeği vardır, ancak çekirdeğin kendisi bir ilişkiler yumağıdır (Ollman, 1976:15).

Daha çok öne çıkan terimlerle yukarıdaki belirleme örneğine tekrar dönecek olursak, altyapının üstyapıyı belirlemesinde bir ekonomik indirgemecilik olması için, altyapı ile üstyapının birbirinden ayrık şeyler olması gerekir. Eğer altyapı ve üstyapı, birbirleriyle (ve diğer toplumsal ilişkilerle) karşılıklı ilişkilerini kendi tanımları içinde taşıyorsa, bunlardan birinin kendisinde bir değişiklik olmadan diğerinde kayda değer bir değişikliğe yol açması düşünülemez. Marx'ın din, aile, hukuk, devlet bilim, sanat, ahlak ve diğerlerini belirli üretim tarzları olarak ele alması ancak bu biçimde anlaşılabilir. Üstyapı olarak adlandırılan ilişki ve süreçler, içinde tanımlandıkları ilişkiler dolayısıyla altyapı kavramına içkindirler (bunun tersi de doğrudur). Belirleme, faktörler arasındaki karşılıklı ilişkide görünen asimetriyi anlatır.

Marksizmin bazı akımları, Marx'ın erken çalışmalarında Hegel'in etkisi altında olduğunu, daha sonra, olgunluk dönemi çalışmalarından önceki bir vakitte, Hegel geleneğinden koptuğunu ileri sürerler. İçsel ilişkiler felsefesi de Marxtan önce Spinoza, Leibniz ve özellikle de Hegele dayanan bir gelenekten kaynaklanır. Bu nedenle Marxta bir erken dönem/olgun dönem kopuşu olduğunu ileri süren akımlar, içsel ilişkiler felsefesinin erken döneme ait olduğunu, olgun Marx'ın içsel ilişkiler yoluyla düşünmediğini ileri sürebilirler. Ollman, böyle bir iddiaya ikili bir yanıt verir. İlk olarak bu argümanın ikna edici olabilmesi için Marx'ın kendisinin böyle bir kopuşun farkında olduğunu gösterilmesi gerekir. Bunun için de Marx'ın erken dönem çalışmalarındaki kimi görüşlerinin geç çalışmalarında yadsınması ve erken çalışmalarında kullandığı pek çok kavramın geç dönem çalışmalarında kullanılmıyor olması gerekir (Ollman, 1976:xv). Ollman'a göre böyle durumlar gösterilememiştir; yapılan Marx'ın düşünsel evrimindeki az sayıdaki görece önemsiz değişiklikleri abartmaktan ibarettir. Ollman'ın kopuş tezine ikinci itirazı Hegel'in kuramlarıyla epistemolojik görüşleri arasında yaptığı ayrımı dayandır. Ollman'a göre Marx hiç bir zaman bir Hegelci olmamış, onun idealara öncelik veren kuramlarını üniversite günlerinde bile kabul edilebilir bulmamıştır. Dolayısıyla ondan kopması da söz konusu değildir. Ama Hegel'den kendisine geçen epistemolojik görüşleri hiç bir zaman terk etmemiştir (1976:35). Hegel'in idealara verdiği önceliğe karşı çıkmakla, onun ilişkisel görüşlerini kabul etmek arasında bir çelişki yoktur (1976:33). İçsel ilişkiler düşünürleri arasında ortak olan şey, parçalar arasında kurdukları ilişkidir.

İçsel ilişkiler felsefesi ile ilgili olarak, buraya kadar söylenenleri, Ollmandan bir alıntıyla özetlemek faydalı olabilir. Kendi felsefi konumunu anlatırken Ollman, içsel ilişkiler felsefesine ilişkin görüşlerini şöyle özetler:

Marx'ın ele aldığı konular organik bir bütün oluşturur, ele aldığı faktörler bu bütünün yüzleridir; bütün bu faktörler arasında içsel ilişkiler vardır; karşılıklı etki, belirlemeden hem daha önemlidir hem de mantıksal olarak belirlemeye önseldir; yasalar karşılıklı etkileşim örüntülerine ilişkindir; bu durum her faktörü bütünün (ya da o faktörden daha büyük bir parçasının) 'ifadesi' olarak ya da başka bir sosyal faktörün bir 'biçimi' olarak tanımlamayı mümkün kılar; son olarak, faktörlerin içsel ilişkili olduğu görüşü, bu ilişkilerin kavramın anlamının içine yerleştirilmesiyle birlikte ele alındığında, Marx'a popüler akılda bir faktörle bütünleşmiş olan kimi özellikleri, karşılıklı etkide kayda

değer değişiklik yaparak başka bir faktöre aktarma olanağı sağlar (1976:131).

İleride, soyutlama bölümünde daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız ve göstermeye çalışacağımız üzere, kavramları doğada var olan verili şeyler olarak düşünmek, başta değişim olmak üzere toplum hakkında anlamlı biçimde düşünmeyi olanaksız kılmaktadır. Marx'ın içsel ilişkiler felsefesi ona istediği gibi soyutlama yapma olanağı sağlar. Çünkü Marx, kullandığı kavramları kendilikler olarak düşünmez, böyle olunca özgür biçimde soyutlama yapabilir; yani soyutlama sürecinde içsel ilişkiler felsefesi Marxa, içsel ilişkilerin nereye kadar gideceğini belirleyerek özgürce soyutlama yetkisini ve fırsatını verir (1993:36).

Ortakduyunun Ötesi Olarak Diyalektik

Ollman, ilişki kavramını, diyalektiğin kavramları arasında en anlaşılır kavram olduğu için öne çıkarmıştır. Ollman'a göre, kendisinin ilişki terimleriyle anlattığı her şey diyalektiğin diliyle de anlatılabilir. 'Zira Marx'ın diyalektiği, her şeyin ötesinde, şeyleri kendi gelişmeleri içerisinde ve diğer şeylerle ilişkileriyle ve bu ilişkiler yoluyla, uğraklar olarak görmenin bir yoludur' (1976:52). İçsel ilişkiler felsefesini kavramak, Marx'ın görüşlerini ortakduyusal görüşten ayırmanın bir koşuludur. Bu koşul sağlandıktan sonra diyalektik, yani değişimin incelenmesi hakkındaki yaygın yanlışlardan kurtulmak da mümkün olur. Yazının bu bölümünde, diyalektiğin bazı temel kavramları, içsel ilişkiler felsefesinin sağladığı araçlarla incelenecektir.

Değişim

Değişim herkesin kullandığı bir kavramdır. Bir şeylerin değiştiğini açıkça inkar etmek felsefi olarak çok marjinal bir pozisyonudur. Burada önemli olan değişimden ne anlaşıldığıdır. Bugünkü egemen anlayışa göre şeyler var olurlar, daha sonra var olan şeyler değişim geçirirler. Şeylerin varlığı ile değişimleri birbirinden mantıksal olarak bağımsızdır. İçsel ilişkiler felsefesinin diliyle söyleyecek olursak, egemen anlayış, ikisi arasında dışsal (ve olumsal) bir ilişki tanımlar. Tarih, şeylerin başından geçer, onların doğasının bir parçası değildir. Değişim hakkındaki bu ortakduyusal görüş, değişimin varlığını ve önemini açıkça inkar etmemekle birlikte, değişim hakkında düşünmek için yetersizdir. Ortakduyusal görüş değişimi, araştırma nesnesinin iki farklı zamandaki durumunun karşılaştırılmasıyla anlamaya çalışır (Ollman, 1993:28;

1998:339). Bu yaklaşım değişimi tali görür, değişenin dışında bir de değişmeyen şey varsayar. Marx'ın sisteminde ise tarih ve doğa birbirlerinden ayrı olarak ele alınmaz. Değişim, bizzat şeylerin doğalının bir parçasıdır, onlara dışarıdan etki eden bir faktör değildir. Dolayısıyla değişim, bir nesnenin zaman ve mekanda farklılaşan iki durumunun karşılaştırılmasıyla anlaşılabilir. Marx'ın bu anlayışı, araştırma sorusunun seçimini de belirler. Marx, değişimin dışsal bir etken olmadığını saptadıktan sonra şeylerin neden değiştiği sorusu onun için sorulabilir bir soru olmaktan çıkar. Sorulması gereken ve Marx'ın sorduğu soru, şeylerin nasıl, ne zaman ve ne yönde değiştiğidir.

Parça ve Bütün

Ortakduyu, bütünü parçaların bir toplamı olarak görür. Bu görüş, Eski Yunan'dan beri sürdürülen araştırma biçiminin doğrudan bir sonucudur.⁶ Bu parça/bütün anlayışında parçalar birbirlerinden ayrı ve bağımsızdır, bütün de onların toplamıdır. Burada, ister parçalara (atomistik kavrayış) ister bütüne (formalist kavrayış) bir öncelik tanınsın, bütünle parçalar arasındaki ilişki dışsal bir ilişkidir. Marx'ın maddeci diyalektik bütün anlayışına göre parça, gerçeklikten belirli bir amaçla soyutlanmış olan, ilişkisel bir inşadır. Her biri bu tür ilişkisel inşalar olan tüm parçalar, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlıdır. Bütün işte bu karşılıklı bağımlılığın kendisidir, dolayısıyla bütün her parçada kavranabilir (Ollman, 1976:260).

Bu iki bütün kavramı arasında bilinebilme açısından radikal bir farklılık vardır. Dışsal bir bütün, tanımı gereği ilk andan itibaren orada vardır, tamamlanmıştır; dolayısıyla ilke olarak da olsa, tam olarak bilinebilir. İlişkisel bütün ise parçalarının zaman içindeki karşılıklı bağımlılığının bir ifadesi olarak hiç bir zaman tamamlanmamış olduğu için, tüm ayrıntıları hiç bir zaman bilinemez (Ollman, 1976: 261). Aynı biçimde, bütünün parçaları da hiçbir zaman tüm ayrıntılarıyla bilinemezler.

Diyalektik olmayan araştırma tarzı parçaların incelenmesinden başlar ve onları daha geniş parçalarla birleştirmeye çalışır. Öte yandan diyalektik araştırma bütünden başlar, parçanın incelenmesinde bütün içindeki işlevi ve anlamı üzerinden hareket edilir. Parça bu şekilde incelendiğinde elde edilen bilgiler bütünün daha iyi anlaşılmasına hizmet eder (1993:13). Örneğin modern devleti veya faşizm olgusunu inceleyen birisi bütün olarak belirlenen kapitalist sistem içindeki rol ve işlevi içinde bu olguları değerlendirmelidir. Ayrıca bu değerlendirmenin sonucunda kapitalist üretim tarzı hakkında daha gelişkin bilgilere ulaşma şansına da ulaşmış oluyoruz.

Diyalektik İlişki Türleri

Bütünden parçaya doğru giden diyalektik araştırma tarzı şu dört ilişki türünün izini bulmaya girişir: özdeşlik/fark, karşıtların birbirine nüfuz etmesi, nicelik/nitelik ve çelişki. Ortakduyusal yaklaşımda veya formel mantıkta şeyler ya özdeştir ya da farklıdır (1993:13). Bunlardan her ikisi birden olamaz. Post-modern düşünce içerisinde de oldukça temel kavramlar olan özdeşlik/fark (veya kendilik/ötekilik) aslında en basit algı düzeyinde karşılaştığımız birinci aşamadır. Ekonomi politikten bir örnek vermek gerekirse, liberal iktisatçılar kar, rant ve faiz arasındaki açık farkları tarif ettikten sonra düşünmeyi durdurup aralarındaki özdeşlikleri görmezden gelirler. Oysa Marx'ın gösterdiği gibi bunlar artı değer (yani işçiler tarafından yaratılan zenginliğin ücret biçiminde onlara dönmeyen kısmının) biçimleri olma anlamında özdeşler. (1993:13) Özdeşlik/fark ilişkisinde, incelenen çeşitli özellikler veri olarak ele alınırken; karşıtların yorumlanması, büyük ölçüde herhangi bir şeyin nasıl görüldüğünün ve işlediğinin onu çevreleyen koşullara göre bilinmesine dayanır. Örneğin bir makine kapitalist için üzerinden para kazanacağı bir meta iken, bir işçi için aynı makine üretim sürecinde onun hareketlerini belirleyecek bir araçtır (1993:14). Bu noktada, diyalektik bakış açısından perspektife dayalı ögenin ya da bakı noktasının belirleyici olduğunu görüyoruz. Ama elbette gerçekliğe farklı değerlendirme noktalarından bakarak elde edilen hakikatlerin eşit değerde olduğu söylenemez. Bu örnekte, çalışmalarında dönüştürücü bir doğaya sahip olan işçiler sistemin gelişen karakterini gören ve anlamını veren bir konumda oldukları için ayrıcalıklı bir bakı noktasına sahiptirler.

Karşıtların birbirine nüfuz etmesi nosyonu, hiçbir şeyin -hiç bir olay, kurum, kişi ve süreç- basitçe ve sadece tikel bir yer ve zamanda göründükleri gibi olmadıklarını belirtir. Başka bir yoldan ya da başka kişiler tarafından ya da ciddi bir değişime uğramış koşullar altında bakıldığında aynı şeyler sadece farklı değil aynı zamanda tam karşıt sonuç ya da etkiye sahip olabilirler. Nicelik/nitelik denilen ilişki ise aynı sürecin zamansal olarak farklılaşmış uğraklarını gösterir. Herhangi bir süreçte hareket öncelikle niceliksel bir değişimde başlar. Belirli bir noktaya gelindiğinde ise sürecin görünümünde ve işlevinde niteliksel bir değişim olur. Bu aşamada çoğunlukla sürecin kendisi artık başka kavramlarla değerlendirilmeye başlanır. Örneğin Marx, paranın belirli bir seviyeye gelmesiyle artık sermaye haline dönüştüğünü ve emekgücünü satın almak ve artı değer yaratmak için işlev gördüğünü belirtir (1993:15).

Çelişki

Marx'ın kapitalist toplumu diyalektik olarak inceleyişinde araştırdığı dört büyük ilişkiden sonuncusu olan çelişki en önemlisidir. Burada çelişki aynı ilişki içinde birbirine bağlı olan öğelerin uzlaşmaz bir biçimde gelişmesini işaret etmektedir. İlk aşamada belirlenen farklar sürekli değişmekte ve ötekini dönüştürmektedir. Marx en fazla çelişki nosyonu aracılığıyla kapitalist üretim tarzının organik ve tarihsel hareketleri üzerine düşünebilmiştir. Fakat burada Ollman bizi çelişki kavramının ortak-duyusal algısına düşmememiz için uyarır (1993:16). Birçok araştırmada çelişki, herhangi bir şeye dışarıdan gelen bir etkinin müdahale etmesi olarak ele alınmaktadır. Burada iki aynı ve birbirleriyle ilişkisiz şey, belirli bir zamanda karşı karşıya gelmektedir. Akademide egemen olan araştırma tarzı, Ollman'ın deyişiyle, sürekli olarak dış ajitatör arar (1993:16). Oysa diyalektik düşünen araştırmacılar için değişim, sistemin içindeki içsel çelişkilerin sonucunda oluşur. Diyalektik düşünemeyen araştırmacılar çelişkileri sadece farklılıklar, paradokslar, karşıtlıklar, tansiyonlar, yer değiştirmeler veya çok açık bir hal almışsa çatışmalar olarak görürler. Marx için kapitalist çelişkilerin çözümlenmesi aynı zamanda gelmekte olan çatışmaların ana nedenlerini bulmanın bir yoludur (1993:17).

Ollman, birçok diyalektikçi araştırmacının bu süreci hızlı bir şekilde sonucuna götürme ve aşılması gerekli karmaşık dolaylımların üzerinden geçerek çatışma biçimine ulaşma eğilimine sahip olduklarını belirtir (1993:17). Diyalektiğin çatışma boyutunu ön plana çıkaran bu yönelim anlaşılır olmakla birlikte her zaman yetkin bir görüşe ulaşmamıza yol açmayacaktır. Zira bu türden bir eğilim içerisinde görece olarak istikrar dönemleri yeterli ilgiyi çekmemektedir.

Soyutlama Süreci Neden Önemli? Gereksizleri Yalıtımak

Ollman, Marx'ın metodunun somuttan başladığını ve somutla sona erdiğini belirtir (1993:24). Fakat baştaki somutla sondaki somut arasında niteliksel farklar vardır. İlk aşama gerçek somut yani dünyanın bize kendini sunduğu biçimdeki somut iken son aşama düşüncedeki somuttur. Gerçek somut basitçe, tüm karmaşıklığı içinde yaşadığımız dünyanın kendisidir. Düşüncedeki somut ise Marx'ın dünyayı teorilerinde yeniden kurgulamasıdır. Bu iki somut arasındaki fark sadece dünyanın daha derin bir algılanışı değildir. Düşüncedeki somuta geçmek için, somutta bir değişiklik yapmak gereklidir. Bu değişiklik,

soyutlama süreci dolayımıyla gerçekleşir. Soyutlama süreci yalnızca idealar dünyasında değildir, soyutlama yapmak, somutta da değişiklik yapmak demektir. Kısacası düşüncedeki somuta geçildiğinde artık gerçek somut aynı olamaz; belirli bir dolayım ile gerçek somut (yaşadığımız dünya) devrimci bir müdahaleye tabi tutulmuştur. Soyutlama süreci olmaksızın düşüncedeki somuta ulaşmak, gerçek somutu başka bir hale dönüştürmek mümkün olamaz. Bu nedenle soyutlama süreci, Marx'ın metodunda merkezi bir role sahiptir. Öyleyse Marx'ın metodunu en basitiyle Somut-Soyut-Somut şeklinde ifade edebiliriz. Marx için buradaki soyutlama aşaması diyalektik ile açıklanabilir.

Ollman soyutlama sözcüğünün Latince de çekip çıkarmak anlamına geldiğini hatırlatır (1993:24). Sözcüğün bu kökeni soyutlama işleminde bir bütünün içinden belirli parçaların ön plana çıkarılması, ele alınması boyutuna işaret etmektedir. Aslında soyutlama sözcüğünün Türkçe deki kökeni bu işlemi çok daha iyi ifade etmektedir: Türkçe de soyutlama; yalıtılma, dışta bırakma anlamlarını taşımaktadır. Bu aslında günlük yaşamda sürekli olarak karşılaşılan bir durumdur. Soyutlama sadece düşünürler tarafından yapılan bir zeki insanlar etkinliği değildir. Yaşanan şeylere anlam verme çabasında belirli noktaları ön plana çıkarır ve onlarla bütün gerçekliği açıklamaya çalışırız. Belirli noktaları çekip çıkarmak, öne koymak başka noktaları görmezden gelmek, yalıtım anlamına gelir. Sadece gözümüzün önünde duranı görürüz ama ne görmüş olduğumuz, aslında ne görmüş olduğumuzla aynı değildir (1993:24). Bize görünenin ötesini sorgulamaya başladığımızda görmüş olmak; gözümüze çarpan, kulağımıza gelen şeylerden öte görüş ufku-muzun genişliğince belirlenmeye başladığında soyutlama süreci derinleşir, diyalektik bir tarza dönüşür.

Herkes belirli noktaları soyutlar, diğer bir deyişle bu noktaları, gerçekliği genel olarak anlamlandırmak için diğer noktalardan yalıtır. Öyleyse soyutlama çoğunlukla düşünüldüğü gibi sadece belirli şeyleri düşünme değil, bilakis belirli (ilgisiz, gereksiz) şeyleri düşünmeme ve yalıtımdır. Soyutlama sürecinde, yapılan iş basitçe ayırma/yalıtma, yoğunlaşma ve bunların bazı ortak özellikleri üzerine diğerlerine oranla vurgu yapmaktır (1993:25-6). Bu noktada soyutlamanın kendisinin de bir soyutlama olduğunu belirtmek gerek. Ama günlük yaşamda ortakduyusal sınırlarının içinde kalan pek çok insan soyutlama yaptıklarının farkına bile varmaz. Bir çok insan, kültürel miraslarının parçası olarak düşündükleri zihinsel süreçleri sorgusuz sualsiz kabullendikleri için tembel soyutlayıcıdır (1993:26)⁷.

Soyutlama Sürecinde Üç Açılım

Soyutlama sürecinin merkezinde yer alan sınırlar koyma ve mercek altına alma işlemi aynı anda üç farklı ama birbiriyle yakından ilişkili anlamda gerçekleşir: genişletme, genelleme düzeyi ve bakı noktası (1993: 39). Genişletme; sınırları belirli bir zaman ve mekan içine oturtma anlamına gelmektedir. Her bir soyutlama bir genişletme işlemi yaparken aynı zamanda sadece parça için değil parçanın dahil olduğu tüm sistemi ele almak için tikel bir genelleme düzeyi üzerine yoğunlaşır (1993:40). Burada hareket, en spesifikten (burada incelenen şey her şeyden farklıdır) en genel karakteristiğe doğrudur (burada incelenen şey diğer kendiliklerle benzerlik taşır). Soyutlama süreci genişletme ve genelleme düzeyinin yanı sıra, ilişkilerin görülebileceği ve düşünülebileceği bir bakı noktası yaratır. Şimdi soyutlamaların bu veçheleri üzerinde teker teker duralım.

a) Genişletme

Marx ekonomi politikçileri çok dar soyutlamalar yapmakla eleştirmekteydi (Ollman, 1993:41). Dar soyutlama hem çok az sayıda bağlantı kurulmasından hem de çok kısa bir zaman aralığı içinde düşünüp soyutlama yapılmasından kaynaklanıyordu. Öte yandan Marx kavramları daha esnek ve daha çok bağlantı ve zaman aralığı içerecek şekilde kullanıyordu. Marx'ın dar olmayan genişletmeler yapmasının pratik sonuçlarını nasıl tespit edebiliriz? Bu genişletmeler neyi mümkün kılar ve neyi anlamsızlaştırır? Örneğin bir gazetede ki haberi ve gösterilen resmi düşünelim. Burada resmin içine giren şeyler, resmin neyi içerdiği ve neyin daha ortada olduğu, bizim gösterilen şeyi algılamamızı belirleyecektir. Çekilen fotoğrafta içerilen şeyleri azalttığımız veya artırdığımız, yerlerini değiştirdiğimiz veya büyüttüğümüz oranda, fotoğraf, anlam ve yeni içerikler kazanacaktır. İşte genişletmeye dayalı soyutlama, bize, görünenin veya gösterilenin sınırlarını (zamansal ve mekansal), boyutlarını ve yerlerini esneterek bunların sahip olduğu daha geniş anlama ulaşmamızı sağlar.

Ollman Marx'ın özdeşlik ve fark kavramlarını nasıl ele aldığını açarak genişletme işlemine örnek verir (1993:42-3). Ekonomi politikçiler inceledikleri meselelerde sadece özdeşlik ve fark görmekteydiler. Aynı şey bugün post-modern kimlik/fark politikası için de söylenebilir. Ancak Marksistler için, farklı görünen iki şey daha geniş anlamda (yani genişletme soyutlaması yapıldığında) özdeş hale gelirler. Arz ve talep (ya da daha geniş alırsak üretim ve tüketim) sadece farklı değil, belirli

bir genişletme derecesinde aslında özdeşler. Aynı şey kâr, faiz ve rant için de geçerlidir. Bunların içinde bulunduğu ilişkiler genişletilerek ele alındığında aslında artı-değerin biçimleri olarak özdeş haline gelirler. Genişletme derecesine göre aynı şey hem özdeş hem de farklı oluyor -sa, özdeşlik ve farkın birlikte varolan şeyler olduğu söylenebilir. Ollman'ın diyalektiğin bir vechesi olarak öne çıkardığı içsel ilişkiler felsefesi, genişletme soyutlamasını açıklamak için hayati bir öneme sahiptir. Sınırları ve yapıları belirlemek analiz ve soyutlama yapmanın olmazsa olmaz bir parçasıdır. Ancak bunlar bir kez belirlendiğinde ebed müddet değişmeyeceklermiş gibi analiz yapma sürecine nokta koyamayız. Belirli bir uğrakta analizin sınırlarını belirleyen içsel ilişkiler alanı başka bir uğrakta başka bir içsel ilişkiler alanı haline dönüşebilir. Bu alan içindeki her şey ontolojik olarak birbiriyle ilişkilidir, birisi diğerinin zorunlu koşuludur. Olumsal ve gereksiz olan, soyutlama işleminin doğası gereği zaten içsel ilişkiler alanının dışında bırakılmıştır. Ancak belirli bir içsel ilişkiler alanında olumsal, anlamsız ve gereksiz olan başka bir uğrakta özsel, gerekli ve anlamlı olabilir.

Genişletme soyutlaması öz ve görünüm ilişkileri açısından da incelenebilir. Öz ve görünüm arasındaki ilişkiyi sabitlemek ve kesin sınırlar çizmek pek kolay değildir (1993:45). Örneğin kapitalizmi incelediğinde, Marx'ın yaptığı daha çok sistem içindeki özsel ilişkileri, bağlantıları bulmaktı. Görünüm hakkında fikir sahibi olmak daha kolaydır, görünüm basitçe yüzeyde gördüklerimizdir, herkeşe apaçık olandır Özü anlamak ise daha zordur. Burada özle ilgili söylenmesi gereken ilk nokta, görünümü içerdiği. Diğer deyişle görünüm ve öz iki ayrı gerçeklik, bağımsız ve ilgisiz kendilikler değildir. Öz, görünümün ötesidir; genişletilmiş içsel ilişkiler kümesidir. Tam da bu yüzden görünümü içerir. Sadece görünümler üzerinde yapılacak bir soyutlama araştırmacının algı sınırına geldiğinde diğer gerçeklikleri görmezden gelir. Bu durumda dolayimsız olarak algılanan görünümler, bunların oluşmasına yol açan gizli süreçlerin sorumlusu olarak ele alınır (1993:46). Görünümü öz yerine koymanın sonucu ise fetişizmdir. Marx'ın tarif ettiği, en bilinen örnek olan meta-fetişizminden ilerlersek, metallerin fiyatlarının, bunların altında/özünde yatan insanlar arası ilişkiyi gizlemesi ve sanki onun sebebiymiş gibi görünmesi durumunu tespit edebiliriz. Görünümler üzerinde yapılan soyutlamaların özünde yatan ilişkilere temas edememesi sonucu sakatlanmasına son dönemlerden bir örnek verelim: Son dönemlerde patlayan reklam piyasasının da etkisiyle, bir tüketim çılgınlığı yaşandığı görünmektedir. İnsanların ihtiyacı olmayan şeyleri de satın alma güdüsünün gelişmesine bakarak son dönemleri tüketim

kültürü kavramıyla açıklamaya çalışan yaklaşımlar mevcuttur. Bunun altında yatan özsel bağlantılara ulaşma kaygısı taşınmadığından, görünenler üzerinden spekülasyonlar yapılmakta ve bununla özsel olan bir şey açıklanmaktadır. (Örneğin: Herkes tüketim çılgınlığına kapılmıştır, dolayısıyla artık sınıf kavramı anlamsızdır). Oysa yapılması gereken hem görüneni hem de onun altında işleyen, onun oluşumunu hazırlayan özelliği içerecek kadar geniş bir içsel ilişkiler alanı ve analiz birimi tayin etmektir.

b) Genelleme Düzeyi

Burjuva ideolojilerinin gerçekliği çarpıtmakta kullandığı en önemli araçlardan birisi de çeşitli genelleme düzeyleri arasındaki farkları hiç dikkate almadan analiz yapmaya kalkmasıdır. Marx, kavramların hangi genelleme düzeyinde işlediğinin bilinmesi gerektiğini sürekli vurgulamıştır. Farklı genelleme düzeylerinde yapılan soyutlamaların farklı biçimler aldığıнын farkında olmuş, sık sık bunu okuyucuya hatırlatma gereği duymuştur. *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı* dan bir örnek vermek gerekirse:

Genel olarak üretim soyut bir kavramdır, ama ortak özelliklere dikkati çektiği ve bunları tam olarak belirttiği ölçüde bizi yinelemelerden kurtarmasıyla "akla uygun bir soyutlamadır. Bununla birlikte bu genel nitelik, ya da bu ortak özellikler kıyaslama olanağı sağladığı gibi, öğeleri birbirinden ayrılarak değişik niteliklere bürünen çapraşık bir bütün oluşturur. Bu niteliklerden bir kısmı bütün dönemleri kapsar, bir kısmı ise dönemlerden ancak bir kaçını için geçerlidir. Bu özelliklerden bazıları, en modern dönemin olduğu gibi en eski dönemin de ortak özellikleridir (1993:221).

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Marx için genel olarak üretim kavramı gerekli bir soyutlama olsa da, her dönemin üretime dair özelliklerini tam anlamıyla karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle örneğin genel üretim düzeyi ile modern dönemin üretim düzeyi arasındaki farklara dikkat etmek gereklidir. İlerleyen sayfalarda Marx, '*genel olarak insana uygulanan yasaları anlayabilmek için bütün tarihsel farkların silinebileceğini*' belirtir. Örneğin *genel olarak insan* düzeyinde, hangi biçimde olursa olsun, her insanın belirli miktarda gıda almak zorunda olduğunu söylemek mümkündür. Ancak buradan hareketle, genel olarak insan düzlemine, örneğin sadece kapitalist dönemin insanının içerildiği düzeye olduğu gibi taşımak ya da tersini yapmak genelleme düzeyleri arasındaki farkları görmemek anlamına gelir. Aşağıdaki alıntıda açıkça

Marx'ın burjuva iktisatçıları genelme düzeylerini birbirine karıştırma ile eleştirdiği görülebilir:

Her üretim, belirli bir toplum biçiminin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın birey tarafından mülk edinilmesidir. Bu anlamda, mülkiyetin (mülk edinmenin) üretimin bir koşulu olduğunu söylemek bilinen bir şeyin beyanından öte bir değer taşımaz. Ama bu noktadan hareket ederek, bir atlayışta, belirli bir mülkiyet biçimine, örneğin özel mülkiyete geçmeye kalkışmak gülünçtür. (1993:224)

İlk cümlede geçen üretim kavramı genel olarak üretime, tarih dışı bir üretime işaret etmektedir. Üretim kavramı böyle daha genel bir genelleme düzeyinde ifade ediliyorsa yan yana kullanılan diğer kavramlar da (birey, mülkiyet, doğa) yine bu düzeyde ele alınmalıdır. Böylece bir tutarlılık olur. Ancak genel olarak üretim kavramı, genel olarak mülkiyet kavramı yerine belirli bir mülkiyet kavramıyla analiz çerçevesine alınıyorsa bu durumda açıkça genelleme düzeyleri bilinçli ya da bilinçsiz biçimde karıştırılıyor demektir. Genel olarak mülkiyet ile mülkiyetin özgül bir biçimi olan özel mülkiyet farklı genelleme düzeylerinde ele alınmalıdır. Ancak burjuva ideolojisi, sürekli biçimde genelleme düzeylerini birbirinin yerine ikame ederek çalıştığı için yanıltıcı sonuçlara ulaşmaktan başka bir şey yapamaz.

Ollman, başta üretim olmak üzere Marx'ın bütün kavramlarının ve çözümlerinin hangi genelleme düzeyinde yapıldığını anlamamızın hayati olduğunu belirtir. Ollman, incelenen sorunun anlaşılmasını sağlamak için genelleme düzeyleri olarak yedi aşama önerir (1993:55; 1998:347; 2001:292-293) ve en özgül olandan en genel olana doğru giderek bunları şu şekilde sıralar:

1) Bir kişiyi ya da durumu eşsiz yapan düzey. Bu düzeyde şimdi ve burada bulunan, eşsiz olan ne kadar sürerse sürsün, mercek altına yatırılır. Bu düzeyde belirli bir kişinin aktiviteleri ve üretimleriyle başka herkesten farklı olduğunu görürüz.

2) Bu düzeyde insanlara genel özelliklerini veren özgül üretim tarzı - modern kapitalizm- ele alınır. Burada artık birey olarak Ahmet ya da Mehmet görünmez. Kişiler, modern kapitalizmde ortaya çıkan, örneğin mühendislik mesleğiyle ele alınırlar. Zamansal olarak son 20-50 yılı, mekansal olarak da bir ya da birkaç ülkeyi bu düzeye katabiliriz. Marx'ın, üretimin tikel bir branş dediği şey bu düzeye aittir.

3) Genel olarak kapitalizm, düzey 3'ü işaret eder. Burada, kapitalist

toplumdaki görünümüleri ve işlevleri içinde insanlarla ilgili her şey, aktiviteleri ve üretimleri üzerine yoğunlaşılır. Genel olarak üretim kavramı bu düzeyde işler. Bu düzeyde, bir kişiyi Ahmet ya da Mehmet yapan özellikler (düzey 1) ya da mühendis yapan nitelikler (düzey 2) bir kenara bırakılır. Artık onu kapitalizm içinde tipik bir işçi yapan nitelikler, onun patronla, üretimle vs. olan ilişkileri merkezdedir. Onun üretimsel aktivite paydası ücretli emek, ürün paydası da meta ve değere indirgenmiştir. Burada artık son 500 yılın kapitalist üretim ilişkileri göz önüne alınarak çözümlenebilir.

4) Genel olarak kapitalizmden sonra, daha da genele gittiğimizde düzey 4 olarak sınıflı toplumları görürüz. Bu düzeyde insan toplumları işbölümüne dayalı olarak sınıflara bölünmüştür. Köleci toplum, feodalizm, kapitalizm sınıflı toplumlar olarak bazı ortak noktaları paylaşırlar.

5) Bu düzey insan toplumlarının tümünü kapsar. Bir tür olarak insanın her zaman sahip olduğu nitelikler, üretimleri ve aktiviteleri burada ele alınır. Genel olarak burjuva yazarları genel insanlık durumunu temsil eden bu düzeyle birinci düzey arasında, hiç bir dolayımına tabi tutmaksızın bir özdeşlik varsayarlar.

6) Düzey 6 ve düzey 7, Marx'ın çözümlenmelerinde ilk beş düzey kadar çok yer tutmamışsa da Ollman, yaptığı şemalaştırmayı tamamlamak için bunları da ekler. Düzey 6, insan toplumlarıyla hayat fonksiyonları, enerjileri ve güdülleri açısından benzerlik taşıyan hayvanlar dünyasını da kapsar.

7) Düzey 7 de ise genellemelerin en geneli olarak, doğanın maddi hayatı ele alınır. Burada insanlar; ağırlıkları, genişlikleri, hareketlilikleri vs. açısından maddi hayatın bir parçasıdır.

Burada, bu genelleme düzeyleri arasında birinin diğerinden daha gerçek ve daha doğru olmadığını hatırlatmak gerek. Hepsisi de eşit derecede gerçekliğe sahiptir. Bu nedenle incelemeye tabi tuttuğumuz meseleleri sürekli olarak aynı genelleme düzeyinde ele almak en doğru sonucu verir düşüncesine kapılmamız gerekiyor. Bir genelleme düzeyinde anlaşılmayan bir meselenin bir üst ya da bir alt genelleme düzeyinde yeniden incelemeye tabi tutulması gerekir. Bu işlemi bir mikroskopta merceği ayarlamaya benzetebiliriz. Bir olgunun ya da durumun en net görüldüğü dereceye getirmek için düzeyler arasında iniş-çıkışlar yapabiliriz (2001:292).

Diyalektiğin yasaları (niceliğin niteliğe dönüşmesi, çelişkiler yoluyla

gelişme, yadsımanın yadsınması vs.) her bir genelleme düzeyinde farklı biçimler alırlar. Örneğin çelişki yasası düzey 3'te (modern kapitalizm) düzey 7'ye (cansız doğa) göre çok daha keskin görünür. Çarpıcı farkları olan bu görüntüler bazı Marksistleri yanlış biçimde Marx'ın diyalektiğini sadece sosyal ilişkiler alanına indirgemeye ve Engels'teki doğanın diyalektiği diye adlandırdıkları şeyi Marksizm dışı olarak ayırmaya götürmüştür (1993:64). Bunların yaptıkları hata, diyalektiğin yasalarının her bir düzeyde birbirine hiç de paralel olmayan farklı biçimler alabileceği gerçeğini göz ardı etmeleridir. Diğer bir deyişle hataları, bu yasaları şabloncu bir tarzda yorumlayıp her bir düzeyde aynı kalıbı bulma beklentisini taşımaları ve bulamayınca da 'burada diyalektiğin yasaları işlemiyor' tespitini yapmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa niceliğin niteliğe dönüşmesi yasası veya çelişki yoluyla gelişme yasası farklı hallerde de olsa bütün düzeylerde işlemektedir: Elbette kapitalist evrede (düzey 4) ve hele onun modern biçiminde (düzey 3) çelişki yasası çok daha belirgin biçimde görünür haldedir. Ancak cansız doğa dahil olmak üzere başka düzeylerde de, bu yasaların hangi biçimleri aldığını belirleme görevi bir kenara bırakılamaz.

Diyalektiğin yasaları dışında, belirli bir düzeye özgü olan yasalar veya belirlemeler de vardır. Örneğin değer başkalaşımı hareketi kapitalist piyasa içinde varolduğu için sadece düzey 3 ve 4'te geçerlidir (1993:63). Aynı şekilde kârların düşme eğilimi de ancak ve ancak kapitalist toplumsal ilişkiler düzeyinde incelenebilecek bir yasadır. Marksistlerin analizlerinde hem diyalektiğin genel yasaları hem de tikel bir genelleme düzeyine özgü yasalar değişim ve etkileşimi anlamak için gerekli araçları sağlar.

Genişletme soyutlamasında kurulan ilişkiler ancak ve ancak şu ya da bu genelleme düzeyine ya da düzeylerine yerleştirilerek yapılabilir. Hangi genelleme düzeyinde çalıştığından bihaber araştırmalar ne söylediğini ve söylediklerinin ne gibi sonuçlara yol açabileceğini anlayamazlar. Hangi genelleme düzeyinde analiz yapıldığının bilinmesi, bir çok tartışmada yaşanan kör döğüşünü aşmak açısından da hayati bir önemdedir. Üzerine tartışılan ya da üzerinden tartışılan kavramların neyi içerip neyi içermediği kadar (genişletme işlemi) hangi ilişki sisteminde vücut bulduğu da (genelleme düzeyi) önemlidir. Böylelikle lafzı çelişkiliymiş gibi görünen ifadelerin ve tespitlerin ruhunun tutarlı olduğu ya da çok tutarlıymış gibi görünen belirlemelerin aslında çarpıcı ve yüzeysel olduğu bu soyutlama araçları kullanılarak görülebilir. Haklı olarak sıklıkla söylendiği gibi herhangi bir belir-

lemenin, kavramın, eylemin vs., bağlamına oturtulmadan anlaşılması mümkün değildir. Bağlamına oturtulmadan yapılmaya çalışılan herhangi bir analiz gerçekten de biçimsellikten, sığılıktan öteye gidemez. Ancak herhangi bir kavramı 'bağlamlaştırma' işleminde ne tür araçları kullanacağımız konusunda da açık olmamız gerekmektedir. İşte Ollman'ın soyutlama sürecinde öne çıkardığı bu üç tür (genişletme, genelleme düzeyi ve bakı noktası) bağlamlaştırmanın nasıl yapılabileceğine dair önemli açıklamalar getirmektedir. İlk iki soyutlama türünden sonra, şimdi de üçüncü işlem olan bakı noktası üzerinde duralım.

c) Bakı Noktası

Marx'ın bazı yazıları açıkça çelişkili görünmektedir. Bunların esasında aynı pozisyondan yazılmış olduğunu, sadece kelimelerin tutarsız, özününse tutarlı olduğunu ve bunun genişletme ve genelleme düzeyi soyutlamaları yardımıyla anlaşılabilirliğini belirtmiştik. Ancak bu soyutlama türleri Marxtaki özsel tutarlılığı görmek için bazen yetersiz kalmaktadır. Bu noktada soyutlamanın hangi bakı noktasından yapıldığını incelemek elzem hale gelmektedir. Farklı bakı noktası aynı ilişkiye farklı taraftan ya da aynı sürece farklı uğraklardan bakılmasını işaret etmektedir (1993:68). Ollman bakı noktası kavramı ile şunu anlatmaktadır:

Bir bakı noktası; sıra, hiyerarşi ve öncelikler kurarak değerleri, anlamları ve ilgi derecelerini belirleyip dağıtarak ve parçalar arasında kendine özgü bir tutarlılık iddiasını taşıyarak içerdiği her şeyi rengini veren bir perspektif oluşturur(1993:68).

Doğası gereği belirli bir perspektif içinde bazı süreç ve bağlantılar öne çıkar, daha geniş, açık ve önemli görünür; diğerleri ise daha küçük ve önemsiz görünür, hatta bazen de hiç görünmez hale gelir.

Bakı noktası kavramı ilk olarak iki farklı sınıfın veya pozisyonun bakış açılarının süreçleri tamamen farklı biçimlerde yorumlamalarını akla getirmektedir. Gerçekten de aynı olay, değişim ve kavram, iki farklı bakış açısından bambaşka anlamlara gelecektir. Dahası, herhangi bir pozisyonun analiz çerçevesinde en önemli yeri kaplayan bir kavram başka bir pozisyondan görünmez hale gelebilir ve analiz çerçevesine bile dahil olamayabilir. Örneğin liberal ekonomistler sermayeyi dolaşım noktasından ele almışken, Marx için kapitalist toplumdaki zenginliğin anlaşılmasında temel nokta üretimdir.

Ancak Ollman, Marx'ın, bakı noktası türünden bir analizi çok daha geniş bir açıdan yaptığını belirtmektedir (1993:69). Diğer bir deyişle, söz

konusu olan sadece belirli bir sınıfın, yaklaşımın ya da pozisyonun görüşü değildir. Bu durumda yapılan sadece bir bakış açısının neden doğru olduğunu değil, aynı zamanda nasıl çalıştığını da göstermek olmaktadır. Marx'ın birikimin, üretim ilişkilerinin, paranın vs. değerlendirme noktalarından söz etmesi anlamlıdır. Burada, bakı noktası soyutlamasında asıl dikkat çekilmek istenen nokta, herhangi bir süreci inceleme esnasında o sürece dahil olan hangi bileşenin ya da parçanın bakış açısından ele alındığının tespit edilmesidir.

Örneğin liberal iktisatçılar açısından kâr, rant ve faiz farklı şeylerdir. Gerçekten de dolaşım kavramı bakı noktası olarak kabul edildiğinde bu böyledir. Ancak artı-değer kavramı bakı noktası olarak tespit edilirse bu durumda bunlar birbiriyle özdeş hale gelirler (1993:74). Bu noktada genişletmeyle bakı noktası arasındaki yakın ilişkiye de işaret etmek gerekiyor. Zira Marx'ın kullanımıyla artı değer üretimi üretim, tüketim ve dolaşımı içermektedir. Böylece Marx'ın analizi klasik iktisatçıların yaklaşımlarını içerip aşmış olmaktadır.

Ollman, bakı noktası soyutlamasının Marksistler arasındaki bazı tartışmaları daha açık hale getirmekte özellikle önemli olduğunu belirtmektedir (1993:78-81). Zira önemli bir çok tartışma esasen farklı değerlendirme noktalarının tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, Ralph Milliband ile Nicos Poulantzas arasındaki 'kapitalist devlet tartışmalarında' Milliband, yönetici ekonomik sınıfı bakı noktası yaparken Poulantzas bir toplumun siyasi işlevlerinin hem sınırlarını ve hem de gerekliliklerini kuran sosyo-ekonomik yapıyı bakı noktası yapar. Böylece Milliband'ın analizi devletin yönetici sınıfa hizmetindeki geleneksel rolünü daha iyi inceleyebilirken, Poulantzas da devletin görece özerkliğini ve yönetici sınıf devlet kurumlarını doğrudan kontrol edemese bile kapitalist devletin hâlâ ona neden hizmet etmeye devam ettiğini açıklamakta daha az zorlanır (1993:78-79).

Yukarıda burjuva ideolojisinin ya aşın derecede dar bir kavramı kullanarak (içerilmesi gerekenleri yok sayma veya yeterince genişletmeme) ya da yanlış genelleme düzeylerinde çalışarak yayıldığını belirtmiştik. Bakı noktasından soyutlamalarının münasebetsizlikleri ise herhangi bir olguyu tek yönlü incelemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda ne kadar önemli olursa olsun tek yönlü bir analizin sınırlı olduğunun farkına varılamamaktır. İdeoloji basit bir yalan ya da baştan sona hatalı yaklaşım demek değildir. İdeoloji, genellikle fazlasıyla dar, kısmi, yanlış odaklanmış ya da tek yönlü yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır ki bunlar da genişletme, genelleme düzeyi ve bakı noktası soyutlamalarında -

ki sınırlılıklarıyla anlaşılabilir (1993:71).

Bu üç soyutlama tarzları arasında organik bir ilişki vardır. Örneğin burjuva ideolojisi çoğunlukla bireyi (genelleme düzeyi 1) analiz birimi olarak görürken onu izole edilmiş biçimiyle ele alır (fazlasıyla dar bir genişletme soyutlaması). Bunlara uygun olarak da tercih edilen bakı noktaları ise, inançlar, istekler ve niyetler gibi öznel nitelikler olmaktadır (1993:71). Marx ise genellikle kapitalizmi ve onun modern biçimini (genelleme düzeyi 2 ve 3) incelerken, oldukça esnek kavramlarla özellikle üretim kavramını bakı noktası yapar. Bu kavramın bakı noktası olarak ele alınmasıyla kapitalizmin genelleme düzeyi olarak belirlenmesi arasında çok yakından bir ilişki vardır. Ancak Marx, bu kavram üretim kavramı da olsa, tek bir bakı noktasının sınırlılıklarının farkındaydı ve bu nedenle analizlerinde farklı değerlendirme noktaları da kullanmıştır. Aynı durum genelleme düzeyi açısından da geçerlidir. Marx'ın yazılarında sürekli olarak en uygun genelleme düzeyinin tespit edilmesi ve yer yer de bu genelleme düzeyinin özellikle belirtilmesine tanık olunabilir.

İçsel İlişkiler ve Üç Soyutlama Tarzı Işığında Bazı Meseleler

İktidar

İktidar/güç kavramı siyaset bilimi disiplinin merkezinde yatan bir kavramdır. Siyaset bilimi araştırmaları, iktidara kimin sahip olduğunu bakarak kimin siyasi olarak dikkate alınması gerektiğini anlar. Özellikle Michel Foucault'nun çalışmalarının etkisiyle iktidar kavramının son dönemlerde çözümleme birimi olarak daha da sıklıkla kullanıldığına şahit oluyoruz. Siyasi olarak ise sosyalistler arasında radikal demokrasi yaklaşımının etkisiyle bazı kesimler açısından sınıf ilişkileri yerine iktidar/güç ilişkilerinin temel olduğu fikri etkinlik kazanmaya başlamıştır. Gerçekten de iktidar ve sınıf arasındaki ilişkilerin nasıl anlaşılması gerektiği önemlidir. Kanımızca Ollman'ın diyalektik yaklaşımı bu konuda bize çok önemli açılımlar sağlayabilir.

Öncelikle tartışmayı "sınıf savaşı mı yoksa gücü/iktidarı sorunsallaştırmak mı" gibi kısır bir sorudan kendimizi uzaklaştırmamız gerekiyor. Ollman'ın vurgu yaptığı içsel ilişkiler felsefesi açısından baktığımızda sınıf ve iktidar kavramlarını da belirli bir içsel ilişkiler bütünü içinde görme olanağını elde etmeye başlarız. Diğer bir deyişle belirli bir uğrakta analiz çerçevesine kattığımız tüm öğelerin özsel olarak ilişkili olduğunu, çözümleme sürecinde bütünden parçaya ve yeniden bütüne

doğru giderken her bir kavramı işlevsel ve anlamlı kılmamız gerektiği hatırlandığında, bunların birbiriyle tokuşturulabilecek kavramlar olmadığı, en açıklayıcı analize ulaşmak için zorunlu oldukları ortaya çıkar. Analizimizin belirli bir yerinde iktidar kavramına başvurmadan sınıf ilişkilerini anlamamız mümkün değildir. Eşitsiz bir ilişki olarak iktidar, sınıf düzeninin yeniden yaratılmasında çeşitli işlevleri ve anlamları işaret eder. Ancak hayatın eşitsiz üretiminin tarihsel biçimleri olan sınıf ilişkilerinden bağımsız olarak iktidar kavramının incelenmesi, ancak bütünsel analizin belirli bir aşaması olduğunun bilincine varılırsa anlamlı olabilir. Diğer bir deyişle, iktidar kavramını incelerken resmin sadece bir boyutunu çizdiğimizizin farkında olmamız gerekiyor.

Soyutlama sürecinin araçlarını kullanırsak, bu iki kavramın neyi içerip neyi içermediğine bakarak (genişletme soyutlaması) tartışmayı yerli yerine oturtma işlemini başlatmış oluruz. Sınıf kavramının içinin Marx tarafından farklı yerlerde farklı şekillerde doldurulmuş olduğunu Sınıf başlıklı bölümde örnekleyeceğiz. İktidar kavramını temel alarak çözümleme yapanların genişletme soyutlamasında cevaplaması gereken sorular şunlardır: İktidar kavramının içerdiklerinin sınırlarını keskin bir biçimde çizebiliyor muyuz? Örneğin hegemonya, devlet, sivil toplum, ideoloji, dışlama, sömürü, egemenlik vs. iktidar kavramının içine her zaman aynı şekilde ve aynı oranda mı giriyor? Değilse, bunu belirlemenin araçlarına sahip miyiz? Genelleme düzeyi açısından soyutlama yapıldığında iktidar kavramının temellendirilmesi için daha da fazla çaba harcamak gerekiyor. Bir duruma veya kişiye biricikliğini veren düzey 1 de yapılan analizle, özgül bir kapitalist dönemi inceleyen düzey 2 de yapılan analiz arasında, iktidar kavramı açısından da farklılıklar olacaktır. 'İktidar her yerdedir' diyerek sorunu çözmüş olmuyoruz. Böyle bir görüşü temel alanlar genellikle düzey 1 ve 5'i aynılaştırmakta ve aradaki düzeyleri tamamen göz ardı etmektedirler. Oysa farklı genelleme düzeylerinde iktidarın nasıl işlediğini ayrıntılarıyla incelememiz gerekiyor. Bu genelleme düzeyleri içinde iktidar kavramını ele aldığımızda sınıf ilişkileri ve iktidar/güç ilişkileri arasında bir seçme ilişkisinin yapılamayacağını, düzey 2, 3 ve 4 dikkate alınmadan (çağdaş kapitalizm, genel olarak kapitalizm ve sınıflı toplumlar) iktidarı bağlamına oturtmamızın mümkün olmadığını görürüz.

Son olarak, iktidarı incelediğimiz süreçlerde bakış/yerleşme noktamızı bilinçli bir şekilde tayin etmemizin hayati olduğu söylenmelidir. Diğer deyişle soyutlama sürecinin diğer bir ögesi olan bakı noktasından soyutlama yapmamız gerekiyor. Örneğin bir işkenceci polislin işkence

yaparken kullandığı şey de, aynı işkenceciyi yargılayan yargıcın kullandığı şey de kelimesi kelimesine güçtür. Ancak bunlar arasındaki farkı açıklayabilmek için değerlendirme noktamızı iyi belirlememiz gerekiyor. Aynı şekilde burjuva diktatörlüğü ile proletarya diktatörlüğü, iktidarı kullanma anlamında aynı şeyi yapar görünmektedir. Ancak bakı noktamızı sömürü, dışlama, tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesi veya sona erdirilmesi olarak belirlersek, bu iki iktidar biçiminin gerçek hayattaki etkilerinin karşıt olduğunu tespit edebilir hale geliriz. Bu örneklerde özdeş olarak görünen şeyin başka bir bakı noktasından bakıldığında karşıt olabileceğini görebiliyoruz.

Sınıf

Sınıf kavramı Marksistler ve Marksizm eleştirmenleri tarafından en fazla öne çıkarılan konu olmuştur. Tarihin motoru olarak sınıf mücadelelerini belirleyen bir fikir için bundan daha doğal bir şey olamaz. Burada Ollman'ın diyalektik anlayışı çerçevesinden sınıf tartışmalarıyla ilgili bazı önemli sonuçlar çıkarmak mümkün. İlk elde, Marksizmin ekonomi merkezli bir teori olarak ünlenmesine neden olan sınıf anlayışının diyalektik bakış açısından yetersiz kaldığı söylenmeli. Sınıf, Ollman'ın savunduğu içsel ilişkiler felsefesi ve soyutlama süreçleri açısından sadece ekonomi alanına sıkıştırılmayacak bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Aşağıda özellikle altyapı/üstyapı sorununa değinirken ekonomi ve üretim tarzı gibi kavramların sınırlarının nasıl yeniden tayin edilebileceği üzerine duracağız. Burada Marx'ın sınıfla ilgili iki sözünü Ollman'ın nasıl karşılaştırdığını belirtmek uygun olacak: 'Bütün tarih sınıf mücadeleleri tarihidir' ve 'Sınıf burjuvazinin bir ürünüdür' (1993:47). Ollman, Marx'ın sınıf tanımında geçici genişletmeler yaptığını belirtmektedir. Marx, genişletme soyutlaması yaptığında birçok insanı aynı başlık altında toplasa da bu, bu insanların bütün özelliklerini sınıfa dahil ettiği anlamına gelmez. Sınıf kavramının ana odağı, bu insanların ege-men üretim tarzında tikel bir işleve sahip olmalıdır. Fakat daha karmaşık bir olgu olarak sınıf, başka boyutlara da sahiptir: Ayırt edici sosyal ve ekonomik konum, bir grubun aynı biçimde kurulmuş diğer gruba karşıtlık oluşturmaları, kültür seviyesi, zihinsel durum (ideoloji ve sınıf bilinci) ile sınıf içi iletişimin ve sınıflar arası mücadelenin biçimleri... (1993:46). Böylece örneğin bazen işçi sınıfı, kapitalistler tarafından çalıştırılan herkes olarak tanımlanırken, bazen kapitalist için çalışan ama aynı zamanda değer üreten kesim, başka bir zaman da kapitalistler için çalışan, değer üreten ve aynı zamanda siyaseten bir sınıf olarak örgütlenenler biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar, incele-

nen problem ve amaca göre değişebilir. Bir başka genişletme faktörü de zamandır: Zamansal genişletme yapılarak, tikel bir grup henüz tamamen gerçekleşmemişse bile, potansiyel olarak barındırdıkları temelinde de tanımlanabilir (kendinde sınıftan kendisi için sınıfa).

Altyapı/Üstyapı

Tarihin maddeci kavrayışı; üretim tarzı ve sosyal, siyasal ve entelektüel süreçler, altyapı ve üstyapı, üretim araçları ve üretim ilişkileri, ekonomik yapılar (ya da temeller) ve toplumun geri kalanı, maddi varoluş ve sosyal varoluş gibi karşıtlıkları kabul etmektedir (1993:44). Ollman'a göre, Marx bu ayrımlar üzerinde çok fazla durmadığı için Marksistler arasında tartışmalar olsa da, iki konuda anlaşma vardır: 1) Kavram çiftlerinde birinciler ikincileri belirlemektedir; 2) Her birinde terimler arasındaki sınırlar az çok bellidir. İlk noktaya ilgili olarak, belirleme kavramının ne olduğu, neyi içerip neyi içermediği (genişleme derecesi) önemlidir. Ancak Ollman ikinci nokta üzerine durur ve bu kavramlar arasındaki sınırların o kadar da kolay kurulamayacağını savunur:

Eğer Marx; din, aile, devlet, hukuk, ahlak, bilim, sanat vs'yi 'tikel üretim tarzları olarak; topluluğu ve 'devrimci sınıfı' üretim güçleri (öznel tarafı olarak aynı zamanda 'bireylerin özelliklerine' sahip olan) olarak; teoriyi 'insanları etkilediği oranda' 'maddi bir güç' olarak; özel mülkiyetle ilgili kanunları (üstyapının parçası olarak görünen) altyapının parçası olarak; sınıf mücadelesini (siyasal yaşamın bir parçası olarak görünen) ekonomik yapının parçası olarak göndermede bulunuyorsa bu türden sınırlar ne kadar keskin olabilir? Burada, Engels'in ırkı bir ekonomik faktör olarak ele aldığı hatırlatmaya değer (1993:45).

Ollman'ın buradaki argümanını hem içsel ilişkiler felsefesini hem de onun soyutlama sürecinde önerdiği genişletme, genelleme düzeyi ve bakı noktasını dikkate almadan anlamak mümkün değildir. Öncelikle içsel ilişkiler felsefesi dahilinde bu kavram çiftleri arasındaki ilişkinin iki dışsal kendilik arasındaki ilişki olarak görülmemesi gerekir. Bu durumda ikinciler birincilerin basit yansımaları olmaktan öte olmazsa olmaz parçaları durumuna gelir, zira analiz sitemizin içine alınmış olduklarından birinciyle zorunlu olarak işlevsel bir ilişki kurmuş olurlar. Soyutlama sürecinde genişletme boyutundan baktığımızda bu kavramların kullanıldıkları bağlamlar içinde açıkça esnetildiği görünmektedir. Örneğin teorinin maddi güç olarak ya da ırkın ekonomik faktör olarak tanımlanması, ortakduyusal algıda içerikleri sabitlenen ve iyice daraltılan bu

kavramların belirli ilişki sistematiği içinde ne kadar geniş bir içeriğe sahip olabileceğini göstermektedir.

Ollman'ın alıntısında geçen ırkın bir ekonomik faktör olarak ele alınması, genelleme düzeyleri iyi belirlendiği zaman anlamını bulacaktır. Marx'ın kapitalizmin ilkel birikim aşamasını analiz ederken üzerinde uzun uzun durduğu sömürgecilik pratiği, toplumsal olarak kurulan ırk kavramının nasıl ekonomik bir faktör haline geldiğini gösterebilir⁸. Irkın, daha doğrusu irksallaştırmanın bir üretim ilişkisi haline gelişi Ollman'ın 2. düzey olarak belirlediği özgül kapitalist bir üretim tarzına aittir. 3. düzey olarak ifade edilen kapitalist sistemin kendisi zorunlu olarak ırkçılığı içermez. Ollman ırkçılık ve cinsiyetçiliğin özellikle 3 ve 4. düzeyler arandaki özgül ilişkiler içinde anlam bulduğunu belirtir. Kapitalist üretim tarzında belirli bir ideal tip arayışına gitmek doğru değildir. Gerçekten de geçmişteki üretim tarzlarının tam olarak aşılmadığı ama kapitalizme bağımlı hale geldiği durumlarda, diğer deyişle özgür olmayan emeğin özgür emekle eklemlendiği koşullarda ırkçılık, cinsiyetçilik, heteroseksizm vs. üretim ilişkilerinin kurucu bir bileşeni olarak ortaya çıkabilir. Ollman'ın özellikle ırk ve cinsiyet konusunda 3. ve 4. düzeyleri vur gulamasına karşın kanımızca bu düzeylerin ürettiği söz konusu kavramlar 2. düzey olan özgül bir kapitalist üretim tarzında vücut bulmaktadır. Öte yandan Ollman burjuva toplumunda hegemonik ideoloji, ırk ve cinsiyet kavramlarını 1. ve 5. düzeylere yerleştirir. Böylece bir bireyin kadın ya da siyah olması onun özünden gelen tarihüstü bir niteliği haline gelmeye başlar. Oysa bir çok Marksist araştırma göstermiştir ki ırk ve cinsiyet toplumsal olarak kurulur ve bu süreç de sınıflı toplumlar içinde işler. Diğer bir deyişle ırk ve cinsiyet (ki bunları genişletmeye tabi tutarsak ırkçılık ve cinsiyetçilik) sınıflı bir toplumun ideolojik bileşenidir; böylece bunlar 2. düzeydeki bazı oluşumların ekonomik faktörü olur. Bu önermenin bir başka mantıki sonucu da ırk ve toplumsal cinsiyetin yok olmadığı bir toplumda sınıfsız bir üretim iliş-kisinin kurulamayacağıdır.

Sonuç

Ollman, başta diyalektik olmak üzere Marx'ın yöntemsel araçlarını sistematiikleştirmek gibi çetin bir işte uzun mesai harcamış; ayrıca devlet, sınıf bilinci, piyasa sosyalizmi, akademik özgürlük, sosyalist pedagoji gibi önemli meselelerde de diyalektik yöntemi kullanarak önemli bulgular elde etmiştir. *Diyalektik Araştırmalar* adlı kitabında da belirttiği gibi Marksist yöntem ve diyalektik üzerine çalışmalarında henüz tüketilmemiş bir çok boyut vardır. Üstelik kendisinin yaptığıının da Marx'ın yazdıklarını soyutlamak (yani bazı şeyleri çekip çıkarmak ya da

bazı şeyleri dışlamak) olduğunu açık yüreklilikle belirtmiştir. Bizim buradaki çabamız da Ollman'ın gerçekten ciddi bir külliyat oluşturan çalışmalarından yapılmış bir soyutlama olarak düşünölmelidir. Bu nedenle Ollman tarafından ele alınmış pek çok konuya burada değinilmemiştir. Ollman'ın öne çıkardığımız yönü, Marx'ın yöntemsel araçlarını sistematikleştirmek ve çalıştırmak yönündeki katkısı olmuştur.

Ollman'ın yukarıda ana hatlarıyla tanıtmaya çalıştığımız felsefesi, söz konusu yöntemsel araçların işlerliği açısından tutarlı ve ikna edici argümanlar içermektedir. Marx'ın düşüncesine, Ollman'ın dikkatimizi çektiği özelliklerini göz önünde bulundurarak bakmak, Marksizme atfedilen dogmatik ya da ekonomik indirgemeci gibi sıfatların isabetsizliğini gösterecektir.

Bunun da ötesinde, diyalektik, şimdiye kadar sahip olduğumuz rol üzerine eleştirel biçimde düşünmemize yardımcı olur. Bir insanın sınıf savaşını savunabileceği ya da bu savaş içine katılmayı seçeceği düşüncesi yaygın bir burjuva yanılığsıdır. Geniş anlamda tanımlanmış bir işçi sınıfı ve kapitalistler arasındaki çelişkilerin toplamı olarak sınıf savaşına öyle ya da böyle zaten içerilmiş durumdayız. Sınıf savaşı ve bu savaşın neresinde durduğumuzu öğrenerek şimdiye kadar davrandığımız gibi davranmamaya (alınan ilk karar) ve kendi gerçek çıkarlarımız doğrultusunda daha fazla ne yapabileceğimiz üzerine düşünmeye başlarız (Ollman, 1993:19). Bugünü oluşturan zorunlu sınırları ve olanakları, koşullanmış rolleri diyalektik bir açıdan düşündüğümüzde bilinçli ve akıllı bir seçim yapmış oluruz. İşte bu anlamda zorunluluğun bilgisi gerçek özgürlüğün başlangıcını gösterecektir (Ollman, 1993:19).

Diyalektik materyalist bakış açısına sahip olanlar her oluşan tarihsel ve organik uğrakta, daha da karmaşıklaşan dünyayı ve olguları açıklamak için kendine yeni kavramlar katmakla ve bu kavramları yerli yerine oturtmakla yükümlüdürler. Bu nedenle sınıflı toplumlar sürdüğü ve yeni şekiller aldığı sürece diyalektiği sahiplenmek ve geliştirmek bir zorunluluk halini alır. Zira dünyayı anlamak ve değiştirmek için, diyalektiği çalıştırmak gereklidir.

Notlar

1) Bu alıntılar Ollman'ın "*Diyalektik Araştırmalar*" (*Dialectical Investigations*) adlı kitabının epigrafıdır. Hem diyalektiğin ve metodun öneminin Marx'ın takipçileri arasında nasıl ifade edildiğini göstermek hem de Ollman'ın yaklaşımının tanıtımında sağlayabileceği faydalar açısından bu alıntılan aynen kullanmayı uygun bulduk.

Bertell Ollman'ın Marksizme Katkısı

- 2) Fichte'nin bu formülünü Hegel de Marx da hiç bir zaman kullanmamıştır.
- 3) Burada ortakduyu tarafından desteklenen her iddianın yanlış olduğu gibi genel bir önerme söz konusu değil. Kastedilen, ortakduyunun bir iddianın doğruluğu için kanıt olmadığı.
- 4) Referans verdiğimiz Türkçe çeviriden farklı olarak 'determine' karşılığında 'koşullandırın' yerine 'belirler' kullandık.
- 5) Burada gerçekliğin her zaman kavramsallaştırılmış gerçeklik olduğu iddia edilmiyor. Buradaki iddia, bizim gerçeklikle olan temasımızın her zaman kavramsallaştırılmış bir gerçeklikle olduğu yönünde.
- 6) Ollman'a göre Eski Yunan düşüncesinde doğa bir bütün olarak düşünülüyordu (1976:54). Ancak doğanın bir bütün olarak ele alınmasındaki güçlük, onun kendini oluşturan parçalara bölünerek incelenmesini zorunlu kılıyordu. Parçalara odaklanan çalışmalar sonucunda insanlığın doğa hakkındaki bilgisi arttı ancak bu 'parçalara ayırarak inceleme' zorunluluğu bütünlük fikrinin gözden kaçırılmasına yol açtı.
- 7) Bu türden bir soyutlamanın günümüzde kullanımı oldukça yaygınlaşan hegemonya kavramının da temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Sadece yanlış düşünce olarak nitelenmesi mümkün olmayan hegemonik ideoloji, yabancılaşmış toplumda yaşamının ve çalışmanın kaçınılmaz bir fikirsel sonucudur. Burada hegemonik ideolojinin kaçınılmaz olduğunu değil, yabancılaşmış bir toplumsal düzen aşılmadan hegemonik ideolojinin aşılamayacağını söylüyoruz.
- 8) Bu konuda ırkçılığı kapitalist üretim tarzının belirli konjonktürlerinde ortaya çıkan bir üretim ilişkisi olarak gören Robert Miles'in çalışmaları ufuk açıcıdır (Miles, 1987; 1989).

Kaynakça

- Marx, K. (1993) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol
- Marx, K. (1979) *1844 Elyazmaları*, çev. Kenan Somer, Ankara: Sol.
- Engels, F. (1977) *Anti-Dühring*, çev. Arif Gelen, Ankara: Sol.
- Miles, R. (1987) *Capitalism and Unfree Labour: Anomaly or Necessity?*, London and New York: Tavistock
- Miles, R. (1989) *Racism*, New York: Routledge.
- Ollman, B. (1976) *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ollman, B. (1979) *Social and Sexual Revolution: Essays on Marx, Reich*,

Boston:South End Press.

Ollman, B. (1983) *Class Struggle is the Name of the Game*, New York: William Morrow and Company.

Ollman, B. (1993) *Dialectical Investigations*, London:Routledge.

Ollman, B. (1998) "Why Dialectics? Why Now?" *Science & Society*, 62, 338-357.

Ollman, B. (2000), "What is Political Science? What Should It Be?" *New Political Science*, 22, 4, 553-562.

Ollman, B. (2001) *How 2 Take an Exam...& Remake the World*, Montreal, New York, London: Black Rose Books.

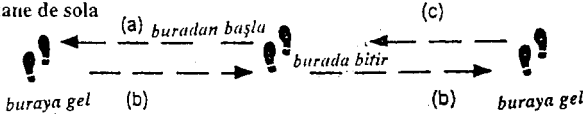
Ollman, (2001, çıkacak) "Critical Realism, The Philosophy of International Relations and Marx's Process of Abstraction", *After Post-Modernism: an Introduction to Critical Realism* (der) Potter, G., ve Lopez, J., London: Athlone içinde.

Ek:

Diyalektiğin Dansı

Adım 1: Çözümle

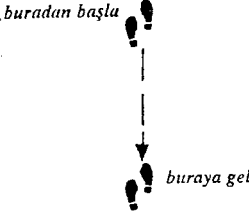
- (a) Bir adım sola
- (b) Sonra iki adım sağa
- (c) Ve bir tane de sola

Kapitalist şimdideki bağlantıları ara!

Adım 2: Tarihselleştir

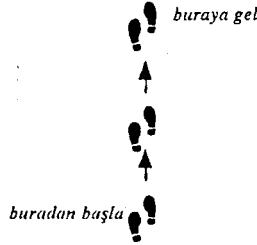
Bir adım geri

Bu bağlantıların geçmişteki en önemli olanının önkoşullarını ara!

Adım 3: İleriyi Gör

İki adım ileri

Temel toplumsal gelişmeleri geriden ileriye, şimdinin içinden, çözümlümü için ve geleceğin ötesinde tasarla!

Adım 4: Ve Örgütle

Bir adım geriye
Bir sıçrayışla bitir
(Şimdi 'daha üst bir düzey' deyiz),
çözümlemeyi 'derinleştirmek' için
adımları tekrarla.

Böyle bir geleceğin önkoşullarını şimdide ara ve politik stratejini geliştirmek için onları kullan!

Metin ve kareografi: Bertell Ollman

Dizayn: Fran Moran